

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(2): 403 – 417, doi: 10.11616/asbi.1022568

Türkiye’de Çingenelele Yönelik Hak Temelli Politikaların Gelişimi*

The Development of Right-Based Policies for Gypsies in Turkey

Duru Şahyar Akdemir¹

Geliş Tarihi (Received): 12.11.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 24.04.2022

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2022

Öz: Çingenelele, diğere kırılğan gruplara mensup kişiler gibi hak ihlallerine maruz kalmakta, ayrımcılığa uğramakta ve temel insan haklarına erişimde engellerle karşılaşmaktadır. Bu durumla mücadele etmek amacıyla hem Avrupa’da hem de Türkiye’de kamusal düzeyde politikalar geliştirilmektedir. Ne var ki özellikle Kovid-19 salgını sürecinde gerçekleştirilen araştırmalar kamusal düzeyde gerçekleştirilen bu politikaların yeterli sonuç vermediğini göstermektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı Çingenelelele yönelik hak temelli politikaları uluslararası gelişmeleri de dikkate alarak tarihsel çerçevede ele almaktır. Çalışmada Türkiye’de gerçekleştirilen hak temelli politikalar Çingene haklarına etkileri özelinde incelenmiş ve inceleme sonuçlarına dayanarak insan haklarının korunması ve iyileştirilmesi noktasında değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çingenelele, İnsan Hakları, Hak Temelli Politika, Ayrımcılık

&

Abstract: Like other vulnerable groups, Gypsies are exposed to rights violations, discrimination and face obstacles in accessing basic human rights. In order to combat such violations and abuses, public policies are being developed both in Europe and Turkey. However, the surveys, researches carried out during the Covid-19 epidemic show that these public policies do not have sufficient results.

The aim of the study is to examine the rights-based policies towards Gypsies in a historical framework, taking into account international developments. In this study, the rights-based policies implemented in Turkey have been examined in terms of their effects on Gypsy rights. Based on the results of the examination, evaluations were made at the point of protection and improvement of human rights.

Key Words: Gypsies, Human Rights, Rights Based Policy, Discrimination

Atıf/Cite as: Şahyar Akdemir, D. (2022). Türkiye’de Çingenelelele Yönelik Hak Temelli Politikaların Gelişimi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 403-417, doi: 10.11616/asbi.1022568

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Yazarın doktora tezinden üretilen bu çalışma, tezin bir bölümünün güncellenmesi ve geliştirilmesi ile hazırlanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Duru Şahyar Akdemir, Anadolu Üniversitesi, dsakdemir@anadolu.edu.tr.

1. Giriş

Ahmet Mithat Efendi, 19. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı “Çingene” adlı romanının son kısmında “birkaç bin sene sonra” “bütün insanlık, her ferdiyle sabit, tek bir uygarlığın vatandaşı olacaktır ve medeniyet, insanların arasında ne kavmiyetçe ne de uygarlıkça hiçbir fark kalmayacak kadar küreselleşecektir. Dünya, bir insan yurdu ve insanlar da tek bir medeni soydan ibaret sayılacaktır!” ifadelerine yer vermiştir.² Yazarın eserinde kaleme almış olduğu insan hakları sorunları gibi yukarıda aktarılan umut dolu ifadeleri de -belki de söz konusu zaman henüz gelmediği için- halen geçerliliğini korumaktadır.

Çingenelerin 9. yüzyıldan itibaren anayurtları olan Hindistan’ı terk etmiş, farklı yollar izlemiş ve dünyanın dört bir yanına dağılmış etnik bir grup olduğu ifade edilmektedir (Arayıcı, 2008: 26). Her ne kadar literatürde Çingeneler konusunda önemli çalışmalar, araştırmalar (Arayıcı, 2008; Asseo, 2004; Barany, 1998a; Barany, 2002; Marsh, 2008a; Marsh, 2008b; Kenrick, 2006; Özateşler, 2013) bulunsa da Çingenelerin tarihi konusunda halen muallak bazı konular mevcuttur. Bu konuların başında grubun ana yurtlarından ayrılma tarihi ve Hindistan’ın hangi bölgesinden göçe başladıkları gelmektedir (Tağ, 2018: 304; Karaman Toprak, 2007: 33). Bu muallak konuların aksine Çingeneler konusunda kesin olan bir olgu ise onların tarih boyunca dışlanmaya, ayrımcılığa, damgalanmaya maruz kaldıklarıdır (Hammarberg, 2012: 54-58; ayrıca bkz: Okely, 1983: 34). Çingeneler, birçok coğrafyada köleleştirilmiş, asimile edilmeye çalışılmış, günah keçisi ilan edilerek yok edilmeye çalışılmıştır (Hammarberg, 2012: 54). Bu durum belirli bir zaman sonra grup üzerinde kimlik bilincinin uyanmasına, farkındalığın gelişmesine yol açmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çingeneler maruz kaldıkları baskı ve insan hakları ihlallerinden kurtulmak ve haklarına erişmek için örgütlenmişlerdir (Arayıcı, 2008: 306; Ürer, 2012: 66-67). Çingenelerin insan onuruna uygun bir yaşam amacıyla örgütlenmeleri dünyada insan haklarının da geliştiği ve hak temelli politikaların gündeme taşındığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok yerde Çingene haklarını koruyan politikalar geliştirilmiş; Çingenelerin asimile olmaksızın toplumun bütününe entegre olmaları için önlemler alınmış; yeni iş olanakları, eğitim fırsatları hayata geçirilmiştir. Türkiye’de ise benzer uygulamalar Avrupa örneği ile kıyaslandığında biraz daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri bağlamında Türkiye’nin 2000’li yıllarla birlikte Çingeneler ile ilgili düzenlemeleri hayata geçirmeye başladığı ifade edilebilir (İncirlioğlu Onaran, 2007: 61).

Bu çerçevede çalışmada Çingeneler, insan hakları politikaları özelinde ele alınacaktır. İlk bölümde Çingenelerin kim oldukları söz edilecektir. Çingenelerin kökenleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra maruz kaldıkları baskı ve şiddet olaylarına değinilecektir. İkinci bölümde ise Çingenelere yönelik geliştirilen hak temelli politikalardan söz edilecek ve Türkiye’de bu politikaların gelişim seyri incelenecektir. Son olarak ise geliştiren hak temelli politikalar değerlendirilecektir.

2. Avrupa’da ve Türkiye’de “Çingeneler”

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğünde “Çingene” kelimesi “Hindistan’dan çıktıkları söylenen, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan bir topluluk, Çingen, Kıpti, Roman” olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Aynı sözlükte “Roman” kelimesi ise “Çingene” kelimesinin karşılığı olarak yer almaktadır. Bu durum her ne kadar iki kelimenin birbiri yerine kullanılabilir kelimeler olduğuna işaret ediyorsa da hem akademik çalışmalarda hem de Çingene etnik grubunun içinde genel eğilim bu iki kavramı birbirinden ayırma yönündedir. Zira “Çingene” kelimesi bazı kesimlerce “aşağılayıcı” bir ifade olarak görülmekte ve bu kelimenin yerine aynı etnik grubu tanımlamak için “Roman” kelimesi tercih edilmektedir (Kolukıncı, 2005: 16; Kolukıncı, 2009: 62-64; ayrıca bkz: Okely ve Houtman, 2011: 24). Örneğin Kolukıncı (2009: 63) kendini Roman olarak tanımlayanların “Biz Romanlar Çingenelerden farklıyız” ifadesini sarf ettiklerini belirtmektedir. Burada “Roman” olmak istenilen, “Çingene olmak” ise istenmeyen bir duruma işaret etmektedir. Çelik de (2018: 250) günümüzde “birçok Roman” aktivistin kendisine “Roman ya da Rom denmesini” tercih ettiğini belirtmektedir. Diğer taraftan “Çingene” kelimesi Hindistan’dan göçen birbirinden farklı grupları tanımlayan şemsiye bir kavram olarak da

² Ahmet Mithat Efendi, 2009: 89. Bu konuda ayrıca bkz: Yumul, 2018.

görülmektedir (Marushiakova ve Popov, 2016: 7; ayrıca bkz: Marsh, 2008a). Söz konusu kapsayıcılık nedeniyle çalışmada “Çingene” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu bölümde Çingene kimliği ve bu kimliğe yönelik Avrupa’da ve Türkiye’de gerçekleşen ayrımcı, dışlayıcı dolayısıyla da temel hakları ihlal edici eylemlerden söz edilecektir. Avrupa örneğine yer verilmesinin sebeplerinin ilki bu coğrafyada Çingenelerin büyük insan hakları ihlallerine maruz kalmalarıdır. İkinci sebep ise Türkiye’de Çingene haklarına yönelik gelişen politikalarda Avrupa ülkelerinin ve özellikle de AB’nin yadsınamaz etkisidir.

2.1.Çingener Kimdir?

Çingene kelimesinin kökenine bakıldığında “Athingani”, “Gypsy”, “Rom, Dom, Lom”, “Kıpti” gibi kelimelerle karşılaşılmaktadır. Kyuchukov (2007: 72), “Athingani” kelimesinin “astrolog”, “falçı”, “akrobat”, “ayı oynatıcısı” gibi kişileri anlatmak için kullanıldığından söz etmekte ve “Roman olmayan kişilerin Roman’lara” bu adla hitap ettiklerini belirtmektedir. Yine “Tsigani, Zingari, Zigeuner, Chingene” gibi isimlerin de “Athingani” kelimesinden türemiş olduğu dile getirilmektedir. “Gypsy” kelimesinin ise “Gitano”, “Gitan” gibi kelimelerle birlikte “Mısırlı” kişi anlamına geldiği ifade edilmektedir. Kyuchukov burada coğrafi bir hata olduğunu belirtirken “Roman” isminin “Hintçe” bir kelime olan “Dom” kelimesinden geldiğini “Ortadoğudaki Çingenelerin” “Dom”, “Ermenistan’daki Çingenelerin ise Lom olarak isimlendirildiğinden söz etmektedir (Kyuchukov, 2007: 72; ayrıca bkz: Yolcu, 2012: 186). Kurtuluş (2012: 21) ise Şerifgil’e atıfla Kıpti isminin “Mısır’ın eski yerli ırkından olan halkın adı” olarak “Kıbt” kelimesinden geldiğini söylemektedir (ayrıca bkz: Kolukırık, 2009: 140-146). Okely (1983: 1) de Çingene olarak dilimize çevrilen “Gypsy” kelimesinin yine “Mısırlı” olarak dilimize çevrilen (egyptian) kelimesinden türemiş olduğunu belirtmektedir.

Çingener birçok kaynağa göre 9. ve 10. yüzyıllar civarında Hindistan’ı terk ederek dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış bir etnik gruptur. Çingenelerin Hindistan’dan ayrılmalarının gerekçesi tam olarak bilinmese de bu konuda bazı iddialar mevcuttur. Örneğin, yaşadıkları yerlere yönelik “Müslüman istilası” tehdidi bu iddialardan biridir (Arayıcı, 2008: 25-26; ayrıca bkz: Yolcu, 2012: 185; Barany, 2002: 9). Anavatanlarından ayrılan Çingenerler, farklı yollar izleyerek farklı coğrafyalara yerleşmişlerdir. Buna göre bir kısım Çingene, İran’ı geçerek “Kafkasya, Rusya, Sibirya ve Kuzey Avrupa ülkelerine” ulaşmışlardır. Bir başka grup “Güneydoğu Anadolu üzerinden Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerine” ve diğer bir grup ise “Anadolu üzerinden Balkan ve Avrupa ülkelerine” yerleşmişlerdir (Arayıcı, 2008: 28; Kurtuluş, 2012: 20). Kenrick (2006: 18) ise Çingenelerin “7. ve 10. yüzyıllar arasında”, “Hindistan dışında” ortaya çıktığını söylemektedir. Kenrick (2006: 18)’in savına göre Çingenerler, Hindistan’dan göçen ve İran’da “evlilik yoluyla” birbirine karışan kabilelerden oluşmaktadır.

Kyuchukov (2007: 71) ise Kenrick’e atıfla Çingenelerin M.Ö. 224-642 yılları arasında Kuzey Hindistan’dan İran yönünde hareket ettiklerini aktarmaktadır. Hindistan’dan göç eden grupların “homojen” olmadıklarını ve farklı grupların farklı zamanlarda hareket ettiklerini ifade eden Kyuchukov (2007: 71), M.Ö 642 yılını takiben bir kısım göçmenin zorla “Orta Doğu’ya” ve M.Ö 900 yılını takiben de bir kısmın “İran’dan Bizans İmparatorluğu’na” ilerlediğini ifade etmektedir. Arayıcı (2008: 28) ise Çingenelerin 9. yüzyılı takiben anayurtlarından ayrıldıklarını ve 950 yılında “İsfahan’a” ulaştıklarını belirtmiştir. 1150 senesinde Çingenelerin İstanbul’ a geldiklerini kaydeden Arayıcı (2008: 29), buraya gelenlerin bir kısmının İstanbul’da kaldığını, bir kısmının ise “Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Macaristan” gibi ülkelere gittiklerini belirtmiştir. Çingenelerin Avrupa’ya dağılımları konusundaki yaygın görüşe göre ise “15. yüzyılın ilk çeyreğinde” kıtaya ulaşan Çingenerler, 16. yüzyılda Kuzey Avrupa yönünde harekete geçmişlerdir (Arayıcı, 2008: 29-30). Bu verilere uyumlu şekilde Okely (1983: 3) de “Mısırlılar” (Egyptians) olarak tanımlanan kişilere dair Britanya adalarındaki ilk kayıtların 1505 yılına ait olduğunu belirtmektedir. Bu veriler her ne kadar bizlere tüm Çingenelerin göçebe bir hayat sürdürdüklerini düşündürse de Arayıcı (2008: 31) tarafından da belirtildiği üzere Çingenelerin büyük bir kısmı bugün “yerleşik bir düzende” hayatlarına devam etmektedir. Barany (2002: 10) de Çingenelerin “doğalarında ya da özlerinde” “göçebe bir hayat” olduğu fikrinin “yaygın bir yanlışlığı” olduğunu

belirtmektedir. Yazar “tarihi kayıtlara” bakıldığında Çingenerlerin göçebe yaşama kendi tercihleriyle geçiş yapmadıklarının görüleceğini dile getirmektedir.

Çingenerlerin kökenleri, göçleri gibi konulardaki kısmi belirsizlik dilleri konusunda da kendini göstermektedir. Kenrick (2006: 19), Çingenerlerin kullandığı dilin “Pencap ve Hindu dilleri gibi bazı kuzey Hindistan dilleri” ile benzerliğinin 1780 yılı civarında fark edildiğini dile getirmektedir. Yine yazar tarafından aktarılan başka önemli bir bilgi de Çingenerlerin izledikleri göç yoluna uygun şekilde dillerine geçtikleri yerlerden sözcükler aldıklarıdır. Çingene dilinde Farsçadan ve başkaca dillerden de kelimelerin bulunduğunu belirten Kenrick (2006: 28-119), Avrupa’da konuşulan Çingene dilinin “argo ve karma bir dil” olmadığını ve “belirli bir dilbilgisi sistemine sahip olduğunu” altını çizmektedir. Kyuchukov (2007: 72-73) ise “Romani” olarak adlandırdığı Çingene dilinin “ilişkili olduğu Hint dil grubu” hakkında yeterli bilgi sahibi olunamadığını ancak “Romani”nin “Hintçe asıllı” olduğunu ve yıllar boyunca büyüklerden küçüklere aktarılan “hakiki bir dil” olduğunu belirtmektedir. Yazar ayrıca “çağdaş Avrupa Romanisi”nin “Ermenice ve Yunanca kökenli” çok sayıda kelimeye sahip olduğunu söylemektedir (Kyuchukov, 2007:72; ayrıca bkz: Arayıcı, 2008: 45-55). Ancak Çingenerlerin hepsinin aynı dili konuşmadığı ve bazı Çingenerlerin Çingene dilini de bilmedikleri belirtilmektedir (Barany, 1998b: 313; Arayıcı, 2008: 52; Cankara, 2012: 120).

Çingenerlerin benimsemiş oldukları tek bir din yoktur. Farklı yerlerde yaşayan Çingenerler farklı dinlere inanmaktadırlar. Örneğin Türkiye’de Müslümanlığı benimsemiş Çingenerler bulunduğu gibi birçok Avrupa ülkesinde de Hristiyanlık dinini benimsemiş Çingenerler bulunmaktadır (Kyuchukov, 2007: 74). Sonuç olarak heterojen bir grup olarak Çingenerler, farklı coğrafyalarda, farklı dilleri konuşan, farklı dinlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Barany (2002: 12) bu konuya örnek olarak Makedonya’da yaşayan Çingenerlerin “büyük çoğunluğunun” “Romani” ya da “Romanes” olarak adlandırılan Çingene dilini konuştuğunu ancak “Macaristan’da yaşayan Çingenerlerin %80’inin Macarca konuştuğunu” dile getirmektedir.

2.2. Hindistan’dan Avrupa’ya ve Türkiye’ye Çingenerler

Çingenerler, Hindistan’ı terk ederek dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı isimlerle anılan bu kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri birçok yerde yoksulluk, dışlanma ve ayrımcılık gibi sorunlarla karşılaştıkları bilinmektedir (Arayıcı, 2008: 20). Barany (2002: 2) Çingenerlerin yaşadıkları toplumlarda hor görülen yabancılar olduklarını dile getirmekte ve grubun “Fredrik Barth” tarafından “yaygın ve yoğun sosyal reddedilmeye” maruz kalan bir “parya grubu” olarak sınıflandırıldığını aktarmaktadır. Benzer şekilde Özateşler (2013: 16) de kimi “akademisyen ve aktivist” tarafından Çingenerlerin “sınıf altı” “underclass” kategorisinde yer alacak şekilde konumlandırıldığını aktarmaktadır. Bu durum Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de sorunların giderilmesine yönelik politikaların hayata geçirilmesine yol açmıştır. Bu politikalara değinmeden önce politikalara neden ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması için Avrupa ve Türkiye’de Çingenerlerin durumlarından söz etmek gerekmektedir:

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Eski Komiseri Hammarberg (2012: 54-58), Çingenerlere uygulanan baskı “yönteminin” yıllar içinde değiştiğini ancak baskı uygulanmasının değişmediğini ifade etmektedir. Buna göre Çingenerler göçe başladıkları tarihten bu yana “köleleştirme, zorunlu asimilasyon, sınır dışı etme, hapis ve kitlesel katliam” gibi şiddet uygulamalarına maruz kalmışlardır. Hammarberg (2012: 54-55), günümüz Romanya’ında 1855 yılına dek köle olarak yaşayan Çingenerlerden söz etmekte, 18. yüzyılda İspanya’da toplatılan Çingenerlerden ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda Çingenerlere yönelik uygulanan “zorunlu asimilasyon” uygulamalarından örnekler vermektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Çingenerlere uygulanan baskıcı yöntemler artarak devam etmiştir. Bu dönemde Çingenerler, yasal düzenlemeler ve uygulanan politikalar sonucu İtalya ve Romanya’dan sınır dışı edilmişler; İkinci Dünya Savaşı döneminde Fransa’da gözaltına alınarak yerleşik hale geçmeye zorlanmışlardır. Hammarberg (2012: 56) Nazi Rejiminin 1941 yılını takiben Çingenerleri “sistemli olarak” öldürdüğünü ifade etmektedir. Avrupa’da Çingenerlere yönelik baskıcı uygulamalar bu örneklerle ve bu dönemlerle sınırlı değildir. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllardan günümüze gelene kadar ise Çingenerlerin Avrupa kıtasında karşılaştıkları başlıca sorun vatandaşlık hakları çerçevesinde ve/veya “etnik azınlık statüsü” çerçevesinde

ayrı ayrı ele alınabilecek temel haklara erişim sorunları olmuştur (Gülboy Erkem, 2012: 138-142; Yolcu, 2012: 194; Cankara, 2012: 115-119). Savaşı takiben özellikle Doğu Avrupa’da yaşayan Çingeneleler, iki kutuplu sistemin baskıcı uygulamalarını deneyimlemişlerdir. Bu dönemde “göçebelik konusunda” sınırlama ve “kanuni mesleklere sahip olma” hususunda baskıyla karşılaşan Çingeneleler, gettolara mahkûm edilmiştir. Bu dönemde birçok kadın zorla kısırlaştırılmaya çalışılmıştır (Kolukırık, 2009: 138; ayrıca bkz: Özateşler, 2013: 22-23). Çingeneleleri göçebe yaşamdan uzaklaştırarak yerleşik yaşama geçirmeye yönelik “iskân ve istihdam” programı hazırlayan ilk ülke ise Polonya olmuştur (Aytaç, 2012: 88). 1950’li yıllarda başlayan söz konusu politikalar düşük ücrete karşılık ağır işler önerdiği için iç göçü engelleyememiştir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda Çingenelelerin “karavanla hareket etmeleri” de yasaklanmıştır (Aytaç, 2012: 88). Zamanla başkaca Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği de Polonya’ya benzer iskân ve istihdam programları geliştirmiştir (Cankara, 2012: 114). Hatta farklı bir örnek olarak 1968 yılında “Karavan Alanları Yasası” çıkaran İngiltere’de de Çingeneleler yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Kolukırık, 2009: 139). Diğer yandan, Çingeneleler vatandaşlık hakları konusunda da sorunlarla karşılaşmışlardır. 1961 yılında Macaristan’da yaşayan “Alman, Slovak, Güney Slav ve Romanya kökenli” kişilere “azınlık statüsü” verilmesine karşın Çingenelelere bu statü verilmemiştir (Arayıcı, 2008: 128; Cankara, 2012: 115). Yine aynı dönemde Çekoslovakya’da uygulanan politikalar çerçevesinde “Çingenelelerin etnik bir grup olmadıkları” söylenmiştir (Cankara, 2012: 116). Bu gelişmeleri takiben Çingenelelerin sorunları “uluslararası örgütlerin” ve “insan hakları gruplarının” dikkatini çekmeye başlamıştır (Barany, 1998a: 18). Ayrıca Çingeneleler de bu dönemde dernekler kurmuşlar ve hak mücadelesi vermek için farklı oluşumlar altında örgütlenmeye başlamışlardır. 1960 yılında kurulan “Çingene Dünya Toplumu” ve 1965 yılında kurulan “Uluslararası Çingeneleler Komitesi” bu örgütlerin ilk sırada gelenleridir (Yolcu, 2012: 199). Bu örgütlenmelerle birlikte de dünya çapında kongreler gerçekleşmiştir. Çingenelelerin varlıklarını korumak ve bütünleşmek amacıyla geliştirdikleri bir başka fikir de “Romani Cumhuriyeti” projesidir. 1995 yılında sunulan projeye göre ilk sırada Avrupa’da sonrasında ise tüm dünyadaki Çingeneleleri kapsayacak bu Cumhuriyet, “parlamentosu”, “anayasası”, kurumları ve pasaportu olan bir birlik olarak tasarlanmıştır. Toprak talebi olmayan bu yapının “devletsiz bir halk” fikri üzerine oluşturulduğu aktarılmaktadır (Yolcu, 2012: 198). Ne var ki bu gelişmeler Avrupa’da birçoğu AB vatandaşı da olan Çingenelelerin onurlu bir yaşam sürmeleri için gerekli olan insan haklarına tam olarak erişmelerini sağlayamamıştır, 2020 yılında gerçekleştirilen “Kovid Zamanında Roman Hakları – Roma Rights in the Time of Covid” adlı rapor bu duruma açıklık getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Raporda özellikle karantina süreçlerinde Çingenelelerin temel haklara erişimde karşılaştıkları zorluklara değinilmiş ve bu dönemde Çingenelelerin maruz kaldıkları insan hakları ihlallerinin temel nedeninin “çingene karşıtlığı” olduğu ifade edilmiştir (ERRC, 2020: 3-4)

AB ile bütünleşme süreci Türkiye’de olduğu gibi Avrupa’da da insan hakları, azınlık hakları gibi konuları gündeme taşımış ve Çingenelelere yönelik oluşturulacak politikaların zeminini hazırlamıştır. Bu politikalarından sonraki bölümde söz edilecektir.

Türkiye örneği üzerinden devam edecek olursak; öncelikle Osmanlı Devleti döneminde belirli bölgelerde ikamet eden ve “ordu ve devlet hizmetinde” çalışan Çingenelelerin varlığından söz edildiğinin belirtilmesi gerekmektedir (Kolukırık, 2009: 12). Osmanlı döneminde Çingenelelerin “Orta çağ Avrupası’na kıyasla” “kendilerini daha iyi ifade” ettikleri ancak 16. yüzyılda toplumsal sorunlara yol açtıkları ve bu nedenle de cezalandırılmalarının gündeme geldiği ifade edilmektedir (Marushiakova, 2001 ve Altınöz 1995’ten aktaran Kolukırık, 2009: 12-13).

Farklı kaynaklarda ise Çingenelelerin İstanbul’a eriştikleri dönemin 11. yüzyıl ortaları olduğu dile getirilmektedir (Marushiakova ve Popov, 2006:15; Arayıcı, 2008: 29; Sunar, 2012: 231). Resmi kayıtlar açısından bakıldığında ise İmparatorluk içinde Çingenelelere 1430 yılına ait vergi defterlerinde rastlandığı belirtilmektedir (Sunar, 2012: 231). Kenrick (2006:60) ise 1430 senesinde “Tuna üzerindeki Nikopol bölgesinin bir toprak kaydında” Çingenelelerden söz edildiğini sonraki dönemde de yine Osmanlı belgelerinde “Bulgaristan’da yaşayan” Çingenelelere değinildiğini ifade etmektedir. 1497 senesinde “Kanun-ı Cizye-i Çinganeha” adlı belgenin belirli sancaklarda yaşayan Çingenelelerin ödeyecekleri

vergileri belirlemek amacıyla hazırlanmış olduğu dile getirilmektedir (Turan, 2012: 206). Yine 1530 yılında hazırlanan “Kanunname-i Kıbtıyan-ı Vilayet-i Rumeli” ile “Fatih Kanunnamesi” adlı belgelerin Çingenerin vergi vermelerini ve buldukları yerden ayrılmamalarını salık veren düzenlemeler içerdikleri ve bu yolla Çingenerin yerleşik hayata geçmelerinin sağlanmaya çalışıldığı dile getirilmektedir (Sunar, 2012: 232; ayrıca bkz: Marushiakova ve Popov, 2006: 37-40). Marsh (2008b: 13-14), bu dönemde Çingenerin bazı kamu görevlerine getirildiklerinden ve hatta “seferberlik” durumlarında Osmanlı ile birlikte hareket ettiklerinden –bir bakıma savaştıklarından- söz etmektedir. Bu durumdan hareketle yazar, Çingenerin “Osmanlı tebaasıyla” eşit haklara sahip olmamalarına karşın Avrupa’daki Çingenerle kıyasla daha iyi durumda olduklarını dile getirmektedir (Altınöz, 2007: 17; Çelik, 2018: 255-256; ayrıca bkz: Tağ, 2018).

Cumhuriyet döneminde de “nüfus mübadelesi” uyarınca Türkiye’ye çok sayıda Çingene geldiği bilinmektedir (Kolukırık, 2009: 13; Marsh, 2008b: 15). Bu durum, “totaliter rejimler” sonrasında Çingener için huzurlu, hoşgörülü, güvenli bir yaşam anlamına gelmiştir ancak bu “güvenli” yaşamın ve hoşgörü ortamının 1934 yılında hazırlanmış olan “İskân Yasası” ile zedelenmeye başladığı ifade edilmektedir (Marsh, 2008b: 15). 2510 sayılı İskân Yasası’nda “Türk kültürüne bağlı olmayanlar, Anarşistler, Casuslar, Göçebe çingener, Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar” ifadesi yer almıştır (2510 sayılı Kanun, 1934: Madde 4). Bu ifade ile Çingener, güvenilmeyen şüpheliler olarak görülmüştür. Söz konusu yasa, 2006 yılında hazırlanan “5543 sayılı İskân Kanunu” ile düzenlenmiş ve Çingenerle ilgili olumsuz ifadeler yasadan çıkarılmıştır (5543 sayılı Kanun, 2006). Yine 1950 yılında hazırlanan “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun” da “Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan çingenerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı صلاحیyetlidir” ifadesine yer vermiştir (5683 sayılı Kanun, 1950: Madde 21). Kanunda yer alan söz konusu ifadeler de yasadan 2011 yılında çıkarılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Çingenerin hak temelli bir mücadele ile gündeme gelmeleri 2000 yılından sonra olmuştur. Bu durumun arka planında bir taraftan Çingene grupların farkındalıklarının artması ve örgütlenmesi varken diğer taraftan da –aynı zamanda da büyük bir motivasyon kaynağı olarak- Türkiye ve AB ilişkileri bulunmaktadır. (Uzpeder, 2008; Danka, 2008: 37-38; Çelik, 2018: 254-255). Önceleri sadece AK ile yürütülen ilişkiler çerçevesinde gündeme gelen Çingener konusu AB süreci ile daha çok tartışılır ve gündeme taşınır bir konu haline gelmiştir. Zira AK bünyesinde yer alan “İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu” insan hakları alanında birçok konuda olduğu gibi Çingener konusunda da önemli çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede Komisyon tarafından geliştirilen Tavsiye Kararları ve İzleme Raporları Konsey üyesi olan devletler açısından oldukça önemli ve moral bakımdan bağlayıcıdır. Bu tavsiye kararlarına bir örnek olarak “Romanlara Yönelik İrkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele” adlı “3 No.lu Genel Politika Tavsiye Kararı” verilebilir. Bu belgede Çingenerlere yönelik ayrımcılıkla mücadele etmek amacıyla hukuki mevzuatın geliştirilmesi; Çingenerlere yönelik hak temelli eğitim programlarının düzenlenmesi; Çingene çocukların eğitim haklarını güvence altına alan çalışmaların yapılması; Çingenerin katılım haklarının korunması ve karar alma süreçlerine dahil olmaları için gerekli düzenlemelerin yapılması gibi hükümetlere yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur (İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, 1998: 4-6; ayrıca bkz: Yanıkdağ, 2012: 258-261). Diğer taraftan AB tarafından hazırlanan İlerleme raporları da uzun dönemler boyunca Türkiye’deki Çingenerin durumlarına ve bu konularda geliştirilmesi beklenen politikalara odaklanmıştır. Ayrıca 2005 senesinde ilan edilen “Roman Katılımı Onyılı 2005-2015” girişimi de Avrupa tarafından Türkiye’den beklentilerin artmasına yol açmış olan bir başka gelişmedir. 2005 yılında oluşturulan “Roman Katılımı Onyılı 2005-2015” girişimi Çingenerin karşılaştıkları ayrımcılıkla savaşmak ve Çingenerin eğitim, sağlık, barınma gibi temel haklara erişimlerini sağlamak amacıyla başlatılmıştır.³

Tüm bu yaşananlar hem Avrupa’da hem de Türkiye’de Çingenerlere yönelik politikaların geliştirilmesine yol açmıştır. Acaba bu politikalar nelerdir? Çingenerin maruz kaldıkları ayrımcılığı önlemede ve temel haklarına erişmelerinde etkili olabilmişler midir?

³ Bu girişim için bkz: Decade of Roma Inclusion 2005-2015, https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecade_p/17/decade-of-roma-inclusion-2005-2015, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

3. Çinganelere Yönelik Hak Temelli Politikalar

Bu bölümde Türkiye’de Çinganelere yönelik ayrımcılıkla savaşmak ve Çinganelerin temel haklarına erişebilmelerini sağlamak için geliştirilen kamu politikaları ele alınacaktır. Bu politikaların değerlendirilmesini doğru şekilde gerçekleştirebilmek için öncelikle ve kısaca bazı Avrupa ülkelerinde hayata geçirilen politika ve uygulamalardan söz edilecektir.

3.1. Avrupa’da Durum

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Çinganelere yönelik ayrımcılığın ve hak ihlallerinin hat safhaya ulaşmış olduğu bilinmektedir (Arayıcı, 2008 :275-279; Barany, 1998a: 8-11). Bu dönem Çinganelerin baskıyı ve şiddeti deneyimledikleri ilk dönem değildir ve son dönem de olmamıştır (Kolukırık, 2009: 134-139; Yolcu, 2012: 192-194). Savaşın ardından büyük kısmı Doğu Avrupa ülkelerine yerleşmiş olan Çinganeler, Doğu Bloğunun yıkılmasıyla yine özellikle bu ülkelerde baskı ve şiddet mağduru olmuşlardır (Csepeli ve Simon, 2004: 133). Csepeli ve Simon (2004: 130), sosyalizm döneminde “kapitalist sömürü” nedeniyle ortaya çıkmış gruplardan biri olarak kabul edilen Çinganeler ile ilgilenmenin devletin bir görevi olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle sosyalizm döneminde yetişkin Çinganeler istihdam edilmeye ve çocuklar ise okullara gönderilmeye çalışılmıştır. Böylece Çinganeler yaşam tarzlarının dışına çıkarak tarım alanları ile sanayi kuruluşları gibi yerlerde çalışmaya başlamışlardır. Bu durum doğal olarak Çinganelerin “yaşam koşullarını” iyileştirmiştir (Csepeli ve Simon, 2004: 130-131). Orta ve Doğu Avrupa’da sosyalist sistemlerin çöküşü ile ise Çinganeler için en azından ekonomik yaşamda gözlenen iyileşme son bulmuştur. Geçiş dönemiyle birlikte hem siyasi ve sosyal hem de ekonomik olarak yaşanan sıkıntıların faturası Çinganelere kesilmiştir, 1990 yılı itibarıyla Çinganelere yönelik ayrımcılık, şiddet ve baskı yükselişe geçmiştir (Goldston, 2010: 313).

Aynı dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AK’ye ve AB’ye üyeliklerinin gündeme gelmesi ve bu üyelikler doğrultusunda ülkelerin “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)” gibi uluslararası sözleşmelere imza atması, onların insan hakları konusuna bakış açılarını olumlu yönde etkilemiştir (Goldston, 2010: 315; Özatesler, 2013: 15). Zira sözleşmeye taraf olarak birtakım yükümlülükler altına giren Avrupa ülkeleri ayrıca kendi sınırlarında yaşayan herkesin “insan haklarını koruma” garantisini vermek durumunda kalmışlardır (Goldston, 2010: 315-316). Ayrıca AB tarafından üyelik kriterlerinden biri olarak sıralanan “insan haklarının korunması” koşulunun da Çinganelere yönelik politikaların gelişmesine katkı sağladığı ifade edilebilir (İncirlioğlu Onaran, 2007: 61). 1999 yılında AB’nin dönem başkanlığını yürüten Finlandiya ve ardından 2000 yılı dönem başkanı Portekiz’in de teşvikiyle Çinganelere yönelik sorunlarla mücadele AB açısından önemli bir gündem ve kriter haline gelmiştir (Liegeois, 2007: 22). 2005 yılında Sofya’da ilan edilen “Roman Katılımı Onyılı 2005-2015” girişimi de Çinganelerin sorunlarıyla mücadele etmek, Çinganelerin temel haklara erişimlerini ve topluma entegrasyonlarını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Jovanovic, 2015). “Oniki Avrupa Hükümeti” tarafından başlatılan girişimin “Avrupa Komisyonu, Açık Toplum Enstitüsü, Dünya Bankası, Avrupa Konseyi” ve çeşitli Birleşmiş Milletler (BM) kurumları ile sivil toplum örgütleri tarafından desteklendiği ifade edilmektedir (Decade of Roma Inclusion 2005-2015). 2015 yılında ise “Roman Katılımı Onyılı” girişiminin süresini tamamlamasını takiben mevcut çalışmaları nihayete erdirecek bir platform olarak AB, girişimin çalışmalarını devam ettirmeye başlamıştır. AB yetkilileri ayrımcılığın yasak olmasına karşın birlik bünyesinde Çinganelere yönelik ayrımcılığın yaygın bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmiş ve üye ülkelerde “yasal, siyasi ve ekonomik” araçlar geliştirerek Çinganelerin entegrasyonuna katkı sağlamayı hedeflediklerini dile getirmişlerdir (Roma Decade and Roma Integration 2020).

2011 yılında yayınlanan önemli bir AB belgesi de “Ulusal Roma Entegrasyonu Stratejileri için 2020’ye kadar AB Çerçevesi” (An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020) adlı belgedir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve kılavuz niteliğine haiz bu belgede Çinganelerin de “Avrupalılar gibi AB Temel Haklar Şartı’na uygun yaşamasını gerektiği” belirtilmektedir (Aylık ABGS Bülteni, 2011: 2). İlgili belgede talep edilenler kapsamında da üye ülkeler kendi ulusal stratejilerini tertip etmişlerdir. Ulusal strateji belgeleri ile ortaya konan stratejiler ve yapılan planlamalar AB Komisyonu

tarafından da izlenmektedir.⁴ Çingenelere yönelik politikaların oluşturulması konusunda bir başka araç da “Roman Katılımı için Avrupa Birliği Platformu”dur. Söz konusu platform aracılığıyla Çingenelerin kamusal hizmetlere ve temel haklara erişimi gibi konularda geliştirilen politikalar tartışılmakta ve deneyimler paylaşılmaktadır (Messing, 2013: 10).

Çingeneler konusunda yapılan araştırmalar hem Avrupa’da (FRA, 2012; ERRC, 2020) hem de Türkiye’de (Marsh, 2008c; Karan, 2017; Çuhadar, 2021; SODEV-İPA-Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2021) grubun “eğitim, sağlık, barınma ve istihdam” konuları başta olmak üzere birçok bakımdan temel haklara erişemediklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle AB ülkelerinde Çingenelere yönelik geliştirilen birçok politika bu hakların özünün gerçekleşmesine ilişkindir ve “pozitif ayrımcılık” uygulamaları olarak da görülebilecek birçok düzenleme Çingenelerin eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi haklarını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu uygulamalara örnek olarak; zorunlu eğitim sonrası eğitimi teşvik etmek için “eğitim yardımcılarının istidamı”⁵, yükseköğrenimi teşvik etmek için kota uygulamaları⁶, Fransa’da ve İtalya’da uygulamalarını gördüğümüz Çingeneler için yaşam alanları oluşturma politikaları⁷, istihdam amaçlı meslek edindirme politikaları, sağlık hizmetlerinden yararlandırmak için “sağlık arabulucuları” yaygınlaştırma projeleri⁸ sıralanabilir.

3.2. Türkiye’de Durum

Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’nin de Çingenelere yönelik politikalar oluşturmasında AB ile olan ilişkileri önemli bir motivasyon kaynağıdır (İncirlioğlu Onaran, 2007: 61). Bu durum Türkiye’nin AB İlerleme Raporlarına da yansımıştır.⁹ 1998 yılı itibariyle yayınlanmaya başlayan raporlara Çingeneler konusunun girmesi 2001 yılında olmuştur. 2001-2007 yılları arasında yayınlanan raporlarda Çingenelere yönelik ayrımcı ve küçük düşürücü ifadelerin yer aldığı kitap ve sözlüklere değinilmiş, Çingenelerle ilgili hukuki mevzuata ve bu mevzuatın doğurduğu mağduriyetlere dikkat çekilmiştir.¹⁰ 2007 yılında yayınlanan raporda “kentsel dönüşüm” ve hukuki mevzuatla ilgili konulara değinilmiş ve Türkiye’nin “Roman Katılımı Onyılı 2005-2015” girişimine dahil olmadığı hatırlatılmıştır (Türkiye 2007 İlerleme Raporu: 22). 2008 ve 2009 yıllarında yayınlanan raporlarda da yine mevzuat eleştirisi yapılmış ve Çingenelerin temel haklara erişimde yaşadığı sorunlara dikkat çekilmiştir (Türkiye 2008 İlerleme Raporu: 20, 26, 71; Türkiye 2009 İlerleme Raporu: 29, 30, 73). Bu gelişmeler sonucunda 2009 yılında “Roman Çalıştay” ardından da 2010 yılında “Roman Buluşması” etkinliği düzenlenmiştir. “36 ilden, 5 federasyon ve 80 dernek temsilcisinin” katılımıyla gerçekleşen 10 Aralık 2009 tarihli çalıştay, Çingenelerin sorunlarına odaklanan “ilk ve ortak bir platform” olması bakımından oldukça önemlidir (Yanıkdağ, 2012: 262). Etkinliğe katılan Çingene temsilcileri mevcut durumlarından, maruz kaldıkları baskıdan ve ihlal edilen haklarından söz etmişlerdir.¹¹ Bu sorunlarla başa çıkmak için de birtakım talepler dile getirmişlerdir (Ayrıca bkz: Foggo, 2012: 13-15; Yanıkdağ, 2012: 261-269). Bu dönemde “2009 yılının Ekim

⁴ Bu konuda bkz:

Avrupa Komisyonu, 2012.

[https://ec.europa.eu/anti-](https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/national_roma_integration_strategies_a_first_step_in_the_implementation_of_the_eu_framework.pdf)

[trafficking/sites/default/files/national_roma_integration_strategies_a_first_step_in_the_implementation_of_the_eu_framework.pdf](https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/national_roma_integration_strategies_a_first_step_in_the_implementation_of_the_eu_framework.pdf)

Avrupa Komisyonu, 2013.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0454:FIN:EN:PDF>

⁵ Bu konuda bkz: Baclija, 2008: 181

⁶ Bu konuda bkz: Avrupa Komisyonu, 2010.

⁷ Bu konuda bkz: Astier, 2014.

⁸ Silva, 2011: 49-51.

⁹ İlerleme Raporları ve Çingeneler konusunda bkz:

Yanıkdağ, 2012.

Akdemir Şahyar, 2015.

¹⁰ AB İlerleme Raporları için bkz:

https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html

Çalışma boyunca sözü geçen tüm ilerleme raporlarına bu adresten erişim sağlanabilmektedir. Bu nedenle kaynakçada tek bir adres yer almaktadır.

¹¹ Bu çalıştay Çingenelerin sorunlarının anlaşılması bakımından çok önemli bir platformdur. Çalıştay süresinde gündeme taşınan sorunlardan bazıları şöyledir: “Toplumsal önyargılar”, “Eğitim”, “İşsizlik ve mesleki eğitim”, “Konut- barınma sorunu”, “Sağlık”, “Örgütlenme”, “Ayrımcı düzenlemeler ve kolluk kuvvetlerinin yaklaşımı”, Nüfus hakkında bilgi eksiklikleri... (Yanıkdağ, 2012: 262-265).

ayında başlayıp”, 2010 yılının Mart ayında ilan edilen “Roman Açılımı” girişimi hayata geçirilmiştir (Şentop, 2012: 44). 14 Mart 2010 tarihinde yapılan “Roman Buluşması” ise sivil toplumdan, AB’den ve bürokrasiden önemli kişilerin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan, maruz kaldıkları ayrımcılık nedeniyle Çingene vatandaşlardan özür dilemiş ve sorunların farkında olduğunu dile getirmiştir (Haberler.com, 2010). Buluşmada katılımcılara TOKİ tarafından “sosyo-kültürel kimliklerine uygun” yaşam alanları planlanmakta olduğu bilgisi verilmiştir (Yanıkdağ, 2012: 267). Söz konusu olumlu gelişmelerin yanı sıra dönem içinde gerçekleşen olumsuz bir olay da Manisa Selendi’de yaşanan şiddet olaylarıdır. 2009 yılının 31 Aralık günü başlayan ve 2010 yılının ilk günlerinde de devam eden olaylarda Çingene vatandaşlar ile ilçe halkı arasında şiddet içerikli sorunlar ortaya çıkmıştır ve bu sorunlar ülke gündemini uzunca bir süre meşgul etmiştir. Aktarılanlara göre bir kahvede çıkan tartışma sonucunda taraflar hiddetlenerek yaşanan sorunu farklı bir boyuta taşımışlardır. Yaşanan olaylar neticesinde ilçede ikamet eden Çingenelerin farklı ilçelere gönderildikleri/yerleştirildikleri şeklinde haberler basına yansımıştır.¹² Diğer taraftan 2012 yılında Çingene temsilcileri “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” çalışmalarına katılarak 2009 yılında gerçekleşmiş olan “Roman Çalıştay”nda sıraladıkları sorunları burada tekrar yetkililere anlatmışlar ve taleplerini sıralamışlardır.¹³ Diğer taraftan daha önce ifade edilmiş olduğu gibi 2011 yılında “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun” yeniden düzenlenmiştir. Bu yıl gerçekleşen diğer gelişme de “Romanlar Araştırma ve Uygulama Merkezi” açılmasıdır. “Aydın Adnan Menderes Üniversitesi”nde açılan Merkez, 2011 yılından bu yana faaliyet göstermekte, Çingenelerle ilgili konularda çalışmalar ve faaliyetler yürütmektedir. Bu gelişmelerin yanında 2013 yılında siyasi otoriteler tarafından “Trakya Buluşması” gerçekleştirilmiştir. Bu buluşmada “Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu” ve “Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ” Çingenelelere yönelik planlardan ve gerçekleştirilen düzenlemelerden söz etmişlerdir.¹⁴

2011 yılında gerçekleşen kanun değişikliği, merkez açılışı ve Trakya buluşması gelişmeleri AB tarafından hazırlanan 2010 ve 2011 yılı İlerleme Raporlarına olumlu adımlar olarak yansımıştır. Ancak Raporlarda, Türkiye’nin Çingeneler konusunda kapsamlı bir politika eksikliğinin olduğu belirtilmiştir (Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu: 31, 33, 34; Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu: 33, 40, 88). 2012-2013 yıllarına ait raporlarda da yine Çingenelerin eğitim, istihdam, barınma ve sağlık gibi temel haklara erişimlerinde karşılaştıkları sorunlara odaklanılmıştır. Kurumsal düzeyde istihdam konusunda yapılan düzenlemelerin geçici niteliği vurgulanmış ve uzun vadeli düzenlemelerin yapılması gerektiği dile getirilmiştir (Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu: 33, 40,9 4; Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu: 63). 2014 yılında önemli bir gelişme olarak Trakya Üniversitesi’nde “Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü” kurulmuştur. Bu gelişme 2014 İlerleme Raporuna olumlu bir düzenleme olarak yansımıştır (Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu: 60). Yine aynı raporda “Ulusal Roman Entegrasyonu Stratejisi’nin hazırlanmasına yönelik çalışmaların başlamış olduğu ifade edilmiştir (Türkiye 2014 İlerleme Raporu: 40). “Ulusal Roman Entegrasyonu Stratejisi” hazırlamak için 2012 yılından bu yana çalışmalar gerçekleştiren Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, söz konusu belgeyi 2016 yılında kamuoyu ile paylaşmıştır.

“Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi 2016-2021”¹⁵ adlı söz konusu belgenin ilk bölümünde konuya ilişkin “temel politika alanları ve stratejik amaçlar” ortaya konulduktan sonra “temel uygulama ilkeleri” ve “uygulama süreci ve yöntem” başlıklarına yer verilmiştir. Belgede Çingenelelere yönelik “ayrımcılık” konusuna yapılan vurgular dikkati çekmektedir. Örneğin, eğitim konusunda ortaya konan politikalar ve amaçlar arasında “Roman çocuklara” yönelen “ayrımcılık algısı” konu edilmektedir. Yine “temel uygulama ilkeleri” arasında “ayrımcılıkla mücadele edilmesi” bir ilke olarak sıralanmıştır. “Temel

¹² Detaylı bilgi için bkz:

NTV, 2010.

Radikal Gazetesi, 2010.

İnsan Hakları Derneği, 2010.

¹³Bu konuda bkz:

Anadolu Ajansı, 2012.

¹⁴ Bu konuda bkz:

Haberler.com, 2013.

¹⁵ Belge için bkz:

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160430-11-1.pdf>

uygulama ilkeleri" arasında sıralanan bir diğer ilke de "toplumsal katılımın ve sivil toplumun geliştirilmesi" ilkesidir. Ayrıca pozitif ayrımcılık uygulamaları olarak değerlendirilebilecek "dezavantajlı gruplara öncelik verilmesi" ve "temel insan hakları ile farklılıklara saygı ve diyalogun oluşturulması" ilkeleri de bu başlık altında kendilerine yer bulmuştur. 2016-2021 yıllarını kapsayan dönem için geliştirilen belgede sıralanan hedef ve politikaların gerçekleşmesini takip etmek ve izlemek için kamu ve kamu dışı aktörlerin yer aldığı "İzleme ve Değerlendirme Kurulu" oluşturulacağından söz edilmiştir (Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016).

Strateji Belgesi çerçevesinde 2016-2018 yıllarını kapsayan "I. Aşama Eylem Planı" ve 2019-2021 yıllarını kapsayan "II. Aşama Eylem Planı" oluşturulmuştur. Planlarda yer alan eylemler genel hatlarıyla kamu hizmetlerine eşit erişimin sağlanması, ayrımcılıkla mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi, sorunların tespit ve önlenmesine ilişkin araştırmaların yapılması ve izleme yapmak için kurul oluşturulması olarak dört başlık altında toplanabilir.

Ayrımcılıkla mücadele kapsamında ilk plan içinde Eylem No: 3 kapsamında "Roman vatandaşlara yönelik önyargıların ortadan kaldırılması için önlemler alınacaktır." ifadesine yer verilmiştir. Bu eylem kapsamında önyargıların ortadan kaldırılması için medya aracılığıyla bilgilendirmeler yapılacağı ve eğitim çalışmaları gerçekleştirileceği dile getirilmiştir (Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016: 14). İkinci planda ise Eylem No: 7 ve Eylem No: 10'da istihdam konusunda önyargıların giderilmesine ilişkin çalışmalar yapılacağı, sağlık haklarına erişimleri konusunda sağlık hizmeti sunanlara yönelik ayrımcılık konusunda eğitimler gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı 2019-2021: 11, 16). II Aşama Eylem Planı'nda 18. sıradaki eylem ise "Roman Vatandaşlara Yönelik Mevcut Önyargıların Azaltılması ve Ortadan Kaldırılması" başlığını taşımaktadır. Bu eylem kapsamında kamu personeline "ayrımcılıkla mücadele eğitimi" verileceği, STK'lar için farkındalık eğitimleri düzenleneceği ve üniversiteler bünyesinde de "ayrımcılıkla mücadele eğitiminin" geliştirileceği ifade edilmiştir (Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı 2019-2021: 30).

2015 yılı ve sonraki yıllarda yayınlanan İlerleme Raporlarına da yansıyan bazı önemli gelişmeler şöyledir: 2015 yılına ait raporda Trakya Üniversitesi'nde "Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü" açıldığından ve bir "Roman aday"ın milletvekili seçilerek parlamentoya katıldığından söz edilmiştir (Türkiye 2015 İlerleme Raporu: 75). 2016 yılı raporunda "2016-2021 Ulusal Strateji Belgesini ve 2016-2018 Eylem Planı"nın kabul edilmiş olduğu ve "Roman Entegrasyonu 2020 Girişimi için bir temas kişisi" belirlenmiş olduğu dile getirilmiştir. Yine raporda Çingeneleer hakkında "veri eksikliği" olduğundan ve Çingeneleer temel haklara erişimlerinde zorluklar yaşamaya devam ettiklerinden söz edilmiştir (Türkiye 2016 İlerleme Raporu: 76-77). 2018 raporunda strateji belgesi ve eylem planının takibini yapacak "Kurul"un "sadece bir kez toplanmış" olduğu belirtilmiştir. Raporda barınma ve istihdam sorunlarının altı çizilmiş ve Çingeneleer kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlar yaşadığı ifade edilmiştir. Raporda ayrıca Çingeneleer ayrımcılıkla karşılaştıkları vurgulanmıştır (Türkiye 2018 İlerleme Raporu: 40). 2019 raporunda "ulusal stratejinin" "hızlandırılması" gerektiği ve "Strateji İzleme ve Değerlendirme Kurulunun güçlendirilmesi" gerektiği ifade edilmiştir. Raporda olumlu bir gelişme olarak ise iki Roman adayın parlamentoya girdiği belirtilmiştir (Türkiye 2019 İlerleme Raporu: 45) 2020 raporunda "temel kamu hizmetlerinden yoksun" ve "sosyal yardımlara bağlı" Çingeneleere dikkat çekilmekte, bu kişilerin barınma, eğitim, istihdam, sağlık gibi temel haklara erişimde karşılaştıkları sıkıntılar dile getirilmektedir. "Ulusal strateji" kapsamında "ikinci eylem planı"nın kabul edildiği ifade edilmekle birlikte plana uygun "izleme ve denetleme mekanizmasının" aktif hale getirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Yine strateji belgesi kapsamında "ayrımcılıkla mücadele bileşeninin" güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Türkiye 2020 İlerleme Raporu: 45). Son olarak 2021 raporunda "Ulusal Roman Stratejisi" kapsamında gerçekleşen adımların "sınırlı" olduğu ve 2021 yılının sonunda tamamlanacak olan bu sürecin devamı olacak herhangi bir yeni stratejinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Barınma, istihdam ve eğitim konuları başta olmak üzere Çingeneleer hak temelli sorunları tekrarlanmıştır. Raporda Kovid-19 salgınının bu grup üzerinde yol açtığı sorunların da altı çizilmiştir (Türkiye 2021 İlerleme Raporu: 42, 96).

2021 Yılı İlerleme Raporuna da yansımış olduğu gibi Kovid-19 salgını diğer kırılgan gruplar gibi Çingeneleeri de toplumun diğer kesimlerine nazaran daha olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu duruma verilecek bir örnek, 2020 yılının Nisan ayında 48 derneğin birleşerek imza attığı ve "bizi virüs

öldürmezse açlık öldürecek” söyleminin yer aldığı “acil eylem planı” talebidir (Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2020). Salgının Çingenelelere yönelik ayrımcılığı daha da derinleştirdiği ve haklara erişim noktasında sorunları daha da artırdığı söz konusu dernekler tarafından dile getirilmiştir. Derneklerce sıralanan acil talepler arasında “beslenme”, “sağlık” ve “eğitim” hakkına erişimde kolaylık, “kırılgan” grupların ekonomik bakımdan desteklenmesi ve salgın süreci hakkında bu grupların bilinçlendirilmesi yer almaktadır (Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2020). Ayrıca basına yansıyan bir başka haberde de aynı konuya odaklanılmaktadır. Habere göre, Ekonomik sıkıntıları derinleşen Çingeneleler birçok açıdan yaşam savaşı vermektedir. İlgili haberde “Şişli’nin göbeğinde” bir Çingene yerleşiminde mahalle bakkalının “litrelük (Ayçiçek yağı) almak lüks burada, bir pet bardakta iki liraya alıp, günü idare ediyor mahalleli” “yarım paket margarin üç lira... Bebek bezi de taneyle, tanesi bir buçuk lira” ifadelerinde bulunmuş olduğu belirtilmiştir (Şenocaklı, 2021; ayrıca bkz: Çuhadar, 2021).

4.Sonuç

Hindistan’dan çeşitli nedenlerle göçen Çingenelelerin yaygın olarak varlıklarını sürdürdükleri coğrafyalardan biri de Türkiye’dir. Türkiye’ye Çingenelelerin gelişi çok daha eskiye dayansa da cumhuriyetin ilanını takiben izlenen politikalar sonucu ülkedeki Çingene nüfusunda artış olmuştur (Kolukıncık, 2009: 13). Osmanlı döneminde Çingenelelerin Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında daha iyi koşullarda yaşadıkları bilinmektedir (Altınöz, 2007: 17). Cumhuriyet döneminde ise hoşgörülü başlayan sürecin 1934 ve 1950 yıllarında çıkarılan yasalar neticesinde bozulduğu ifade edilmiştir (Marsh, 2008b: 15). Söz konusu yasalardaki Çingenelelere yönelik olumsuz ifadeler, 2006 ve 2011 yıllarında yenileriyle değiştirilmiştir. Diğer yandan Türkiye’nin AK ve AB üyelikleri ülke bütününde hakların korunması ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi konusunda devlet politikalarını etkileyen çok önemli bir unsurdur. 2016 yılında “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi” ve eylem planlarının hazırlanması da insan haklarının korunması ve Çingenelelere yönelik hak temelli politika oluşturma hedeflerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Ne var ki, 2021 yılına ait İlerleme Raporunda da ifade edilmiş olduğu gibi Çingenelelere yönelik geliştirilen hak temelli politikalar yeterli değildir (Türkiye 2021 İlerleme Raporu: 96). Kovid-19 salgını; istihdam, eğitim, barınma gibi temel haklara erişim konusunda Çingene grupları toplumun kalan kısmına oranla daha çok etkilemiştir (Türkiye 2021 İlerleme Raporu: 42; Çuhadar, 2021). Diğer yandan Çingeneleler konusunda gerçekleştirilen araştırmalar onların temel haklara erişimleriyle ilgili sorunlarla karşılaştıklarını göstermenin yanında hem haklara erişimin nedeni hem de sonucu olarak ayrımcılık konusuna dikkat çekmektedir (Marsh, 2008c; Karan, 2017; ERRRC, 2020; SODEV-İPA-Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2021). Raporlarda toplumun Çingenelelere önyargıyla yaklaştığı ve ayrımcılık yaptığı ifade bulunmaktadır. Bu nedenle Çingenelelerin sorunlarının ortadan kaldırılması aslında bir insan hakkı sorunu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda yapılacak planlamaların ve gerçekleştirilecek düzenlemelerin hak temelli önlemleri de içermesi gerekmektedir. Çünkü ayrımcılık sadece neden olduğu etkilerin yok edilmesiyle ortadan kalkmaz; ayrımcılığın ortadan kalkabilmesi için ya da ayrımcılıkla gerçek manada mücadele edebilmek için ayrımcılığa neden olan etkilerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir (Tepe, 2006: 31). Önyargılar ve insan hakları konusunda bilgi ve farkındalık eksiklikleri ayrımcılığın en temel nedenleridir. Bu sebeple eylem planlarında insan hakları, ayrımcılıkla mücadele ve farkındalık eğitimlerinin varlığı oldukça elzemdir.

Bu doğrultuda, okul öncesi eğitimden başlayarak insan hakları temelli bir eğitim sistemi geliştirmek ve kamu ile özel sektörde insan hakları temelli mesleki eğitimleri yaygınlaştırılmak gerekmektedir. Eğitimle birlikte hak ihlallerini önlemek ve ayrımcılıkla savaşmak için sivil toplumun desteği alınmalıdır. Mahalle düzeyinden ulusal düzeye uzanan politikalar oluşturulmalı ve halkın bu politikalara katılımcı olması sağlanmalıdır. İfade edilen öneriler tüm kırılgan gruplar için yerine getirilmeli ve ulusal düzeyde kapsamlı bir insan hakları politikası oluşturulmalıdır. Ayrıca 2019-2021 yıllarını kapsayacak şekilde oluşturulmuş “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve Eylem Planı” belgesinin içinde bulunduğumuz dönemi de kapsayacak şekilde güncellenmesi gerekmektedir. “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu” sürece ilişkin kamuoyunda daha çok yer almalı, izleme ve değerlendirme görevini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmelidir.

Kaynaklar

- AB İlerleme Raporları (1998-2020), https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, (Erişim Tarihi:12.05.2021).
- Ahmet Mithat Efendi (2009), *Çingenerler*, İstanbul: Sel.
- Akdemir Şahyar, D. (2015), İlerleme Raporları (1998-2013) Işığında Türkiye’de Roman Haklarının Gelişimi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 11(44), s.129-142.
- Altınöz, İ. (2007), XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingenerler, (Ed: S. Kolukırcık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingenerler*, s. 13-32, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Anadolu Ajansı, 2012, Romanlar ‘eşit vatandaşlık’ istedi, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/romanlar-esit-vatandaslik-istedi/372956>, (Erişim Tarihi:24.05.2021).
- Arayıcı, A. (2008), *Avrupa’nın Vatansızları Çingenerler*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Asseo, H. (2004), *Çingenerler Bir Avrupa Yazgısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Astier, H. (2014), *France and the Roma: Cities employ tough love*, <https://www.bbc.com/news/magazine-25892915>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).
- Avrupa Komisyonu, 2010, *Improving The Tools For The Social Inclusion and Non-discrimination Of Roma In The EU Report 2010*, <https://repository.graduateinstitute.ch/record/12419>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).
- Avrupa Komisyonu, 2012, *National Roma Integration Strategies: a first step in the implementation of the EU Framework*, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/national_roma_integration_strategies_a_first_step_in_the_implementation_of_the_eu_framework.pdf, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Avrupa Komisyonu, 2013, *Steps Forward in Implementing National Roma Integration Strategies*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0454:FIN:EN:PDF>, (Erişim tarihi:17.04.2021).
- Aylık ABGS Bülteni, 2011, https://www.ab.gov.tr/files/bulten/abgs_bulten_haziran2011.pdf, (Erişim Tarihi: 22.04.2021).
- Aytaç, G. B. (2012), Soğuk Savaş Dönemi Doğu Avrupa Çingenerleri, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 45-80, İstanbul: Melek Yayınları.
- Bachja, Irena (2008). Positive Discrimination Policies for Inclusion of Europe’s Largest Minority: Examples of Educational Policies for the Roma Minority in Europe, *Politicka misao*, 45(5), s. 175-189.
- Barany, Z. (1998a), Memory and Experience: Anti-Roma Prejudice in Eastern Europe, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Working Paper 50, <https://www.wilsoncenter.org/publication/50-memory-and-experience-anti-roma-prejudice-eastern-europe>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- Barany, Z. (1998b), Ethnic mobilization and the state: the Roma in Eastern Europe, *Ethnic and Racial Studies*, 21(2), s. 308-327.
- Barany, Z. (2002). *The European Gypsies- Regime Change, Marginality and Etnopolitics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cankara, P. Ö. (2012), Bir Etnik Grup Olarak Çingenerlerin Statüleri Hakkında, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 97-124, İstanbul: Melek Yayınları.
- Csepeli, G. ve Simon, D. (2004), Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self Identification, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1), s.129-150.
- Çelik, F. (2018), Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingenerleri / Romanları Çalışmak ya da İğneyle Kuyu Kazmak, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (18), s. 249-266.

- Çuhadar, E. (2021), Pandemi Döneminde Roman Çocukların Eğitime Erişimi, https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-11/pandemi-doneminde-roman-cocuklarin-egitime-erisimi_ekin-cuhadar.pdf, (Erişim tarihi: 03.02.2022).
- Decade of Roma Inclusion 2005-2015, https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecade_p17/decade-of-roma-inclusion-2005-2015, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- Danka, A. (2008), Türkiye’de Roman Hakları ve Hukuki Çerçeve, (Ed: E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik ve S. Gökçen), *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, (Çev.: E. Taboğlu, S. Öney), s. 29-52, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- ERRC, (2020), *Roma Rights in the Time of Covid*, http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5265_file1_roma-rights-in-the-time-of-covid..pdf, (Erişim Tarihi: 03.02.2021).
- Foggo, H. (2012), Yeni Anayasa ve Romanlar, *Rom-Ca Kültürel ve Sosyal Politika Dergisi*, 1, İzmir: Arkadaş Matbaacılık, s. 13-17.
- FRA, (2012), *The situation of Roma in 11 EU Member States Survey results at a glance*, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2022)
- Goldston, J. A. (2010), The struggle for Roma Rights: Arguments That Have Worked, *Human Rights Quarterly*, 32(2), s. 311-325.
- Gülboy Erkem, G. P. (2012), “Avrupa Birliği ve Romanlar”, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 125-153, İstanbul: Melek Yayınları.
- Haberler.com, 2010. *Erdoğan Roman Vatandaşlardan Özür Diledi*, <https://www.haberler.com/erdogan-roman-vatandaslardan-ozur-diledi-haberi/>, (Erişim Tarihi: 29.01.2022)
- Haberler.com, 2013. *Trakya Romanları Edirne’de Buluştu*, <https://www.haberler.com/trakya-romanlari-edirne-de-bulustu-5237463-haberi/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).
- Hammarberg, T. (2012), *Avrupa’da İnsan Hakları*, (Çev. Ayşen Ekmekçi), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, 1998, 3 No.lu ECRI Genel Politika Tavsiye Kararı: *Romanlar/Çingenelelere Yönelik İrkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele*, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=641, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- İncirlioğlu Onaran, E. (2007), Genişleyen Avrupa’da “Çingeneleler”: Orta ve Doğu Avrupa’daki Roman Yoksulluğunun Türkiye Romanları İçin Düşündürdükleri, Ed: S. Kolukırık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneleler*, s. 55-69, İstanbul: Simurg Yayınları.
- İnsan Hakları Derneği, 2010, *Manisa Selendi İlçesinde Roman Vatandaşlara Yönelik Linç Girişimi ve Sonrasındaki Olaylara İlişkin İnceleme ve Araştırma Raporu*, <https://www.ihd.org.tr/blon-el-rapor167/>, (Erişim Tarihi: 07.06.2021).
- Jovanovic, Z. (2015), *Why Europe’s “Roma Decade” Didn’t Lead to Inclusion*, <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/why-europe-s-roma-decade-didn-t-lead-inclusion>, (Erişim Tarihi: 17.04.2021).
- Karaman Toprak, Z. (2007), Siyasi ve İdari Yönüyle Romanlar, (Ed: S. Kolukırık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneleler*, s. 33-42, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Karan, U. (2017), *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi*, <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/gormezlikten-gelinen-esitsizlik-turkiyede-romanlarin-barinma-egitim-hakkina-erisimi>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

- Kenrick, D. (2006), *Çingenerler Ganj'dan Thames'e*, (Çev.: B. Tırnakçı), İstanbul: Homer Yayınları.
- Kolukırık, S. (2005), Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), s.52-71.
- Kolukırık, S. (2009), *Dünden Bugüne Çingenerler, Kültür-Kimlik-Dil Tarih*, İstanbul: Ozan Yayınları.
- Kurtuluş, B. (2012), Devletsiz Bir Halk Olarak Çingenerler: Kökenleri, Sorunları, Örgütlenmeleri, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 17-44, İstanbul: Melek Yayınları.
- Kyuchukov, H. (2007), Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar'ın Tarihi, Kültürü ve Dili, (Ed: S. Kolukırık) *Yeryüzünün Yabancıları Çingenerler*, s. 71-83, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Liegeois, J. P. (2007), Roma Education and Public Policy, *European Education*, 39(1), s. 11-31.
- Marsh, A. (2008a), Etnisite ve Kimlik: Çingenerlerin Kökenleri, (Ed: E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik ve S. Gökçen) *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, (Çev.: E. Taboğlu, S. Öney), s.19-27, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marsh, A. (2008b), Türkiye Çingenerlerinin Tarihi Hakkında, (Ed: E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik ve S. Gökçen), *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, (Çev.: E. Taboğlu, S. Öney), s. 5-18, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marsh, A. (2008c), Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenerlerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri, (Ed: E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik ve S. Gökçen), *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, (Çev.: E. Taboğlu, S. Öney), s. 53-108, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, (Çev.: B. Tırnakçı), İstanbul: Homer Yayınları.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2016), Introduction Who Are Roma?, (Ed: E. Marushiakova & V. Popov), *Roma Culture: Myths And Realities*, s. 7-35, Munich: Lincom Academic Publisher.
- Messing, V. (2013), *Active Labor Market Policies With An Impact Potential On Roma Employment in Five Countries of the EU*, <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/cps-working-paper-neujobs-d19-2-active-labor-market-policies-2013.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.04.2021).
- NTV, 2010, *Vurun Çingenerlere' dediler*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/vurun-cingenerlere-dediler,sT3ja_cbukyM7gg8wtDp-g, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Okely, J. ve Houtman, G. (2011). The Dale Farm Eviction- Interview with Judith Okely on Gypsies and Travellers, *Anthropology Today*, 27(6), s. 24-27.
- Özateşler, G. (2013), Avrupa'da Roma/Çingenerler Üzerine Sosyal Politikalar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), s. 13-34.
- Radikal Gazetesi, 2010, *Romanların gözünden Selendi'deki linç olayları*, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/romanlarin-gozunden-selendideki-linc-olaylari-973222/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).
- Roma Decade and Roma Integration 2020, https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecade_p18/roma-decade-and-roma-integration-2020, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi, 2016, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160430-11-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).

- Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı (2019-2021), <https://ailevecalisma.gov.tr/media/30906/roman-vatandaslara-yonelik-ii-asama-eylem-pl.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2020, *Ortak Çağrı: Romanlar Virüsten Çok Açlıkla Mücadele Ediyor*, <http://www.sifirayrimcilik.org/2020/04/ortak-cagri-romanlar-virusten-cok-aclikla-mucadele-ediyor/>, (Erişim Tarihi: 11.04.2021).
- Silva, P. (2011) (Ed.), *Roma Health Mediators- Successes And Challenges*, New York: Open Society Foundation, <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/0b5e7562-2762-4d42-a73e-ed6ce20a809a/roma-health-mediators-20111022.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- SODEV-İPA-Sıfır Ayrımcılık Derneği, (2021), *Türkiye’de Roman Toplulukları ve Yoksulluk Araştırması Raporu*, https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2022/01/TURKIYEDE_ROMAN_TOPLULUKLARI_VE_YOKSULLUK_ARASTIR_MASI_RAPORU_-1.pdf, (Erişim Tarihi: 03.02.2022)
- Sunar, B. (2012), Ulusçuluğun Kurbanları ya da Ulusun ve Ulusçuluğun Ötesinde Norm Dışı Göçebeler: Çingeneleler, Osmanlı İmparatorluğu ve Lozan Antlaşması Örneği, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 223-246, İstanbul: Melek Yayınları.
- Şenocaklı, M. (2021), Lüks Plazaların Dibinde Derin Bir Yoksulluk Yaşanıyor -Çocuk Bezini Taneyle Yağı Bardakla Alıyorlar, *Oksijen*, <https://gazeteoksijen.com/turkiye/cocuk-bezini-taneyle-yagi-bardakla-aliyorlar/>, (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Şentop, M. (2012), Roman Açılımı ve AK Parti, *Rom-Ca Kültürel ve Sosyal Politika Dergisi* 1, s. 44.
- Tağ, M. (2018), Temettuât Kayıtlarına Göre Osmanlı Devleti’nde Romanların Meslek Yapıları ve Geçim Kaynakları, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (18), s. 303-319.
- Tepe, H. (2006), Etik Bir Sorun Olarak Ayrımcılık, *Felsefelogos*, 29(1), s. 31-36.
- Turan, N. S. (2012), Evliya Çelebi’nin İstanbul Anlatısında Çingene ya da Kıpti Tasvirleri, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 205-222, İstanbul: Melek Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- Uzpeder, E. (2008), Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi, (Ed: E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik ve S. Gökçen), *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, (Çev.: E. Taboğlu, S. Öney), s. 109-127, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Ürer, L. (2012), Ulusal Söylemde Çingene Olup Roman Kalmak, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 45-81, İstanbul: Melek Yayınları
- Yanıkdağ, T. (2012), Türkiye’de Yaşayan Romanların Sorunlarına Genel Bir Bakış, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 247-270, İstanbul: Melek Yayınları.
- Yolcu, S. (2012), “Devletsiz” Avrupa Çingeneleleri. Evliya Çelebi’nin İstanbul anlatısında Çingene ya da Kıpti Tasvirleri, (Ed: L. Ürer), *Roman Olup Çingene Kalmak*, s. 179-204, İstanbul: Melek Yayınları.
- Yumul, A. (2018), Çingeneden Hanım Yaratmak, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (18), s. 236-248.
- 2510 sayılı Kanun, 1934, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2021).
- 5543 sayılı Kanun, 2006, [https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm#:~:text=MADDE%201%20%E2%80%93%20\(1\)%20Bu,edilenlerin%20hak%20ve%20y%C3%BCk%C3%BCml%C3%BCI%C3%BCklerini%20d%C3%BCzenlemektir.](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm#:~:text=MADDE%201%20%E2%80%93%20(1)%20Bu,edilenlerin%20hak%20ve%20y%C3%BCk%C3%BCml%C3%BCI%C3%BCklerini%20d%C3%BCzenlemektir.), (Erişim Tarihi: 11.04.2022)
- 5683 sayılı Kanun, 1950, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7564.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2021).